

Marcin Wójcik, Andrzej Suliborski

Uniwersytet Łódzki

Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

marcin.wojcik@geo.uni.lodz.pl, andrzej.suliborski@geo.uni.lodz.pl

MW <https://orcid.org/0000-0002-5236-5381>

AS <https://orcid.org/0000-0002-0121-9472>

Geografia człowieka. W poszukiwaniu pojęcia „miejsce”

Zarys treści: Praca zawiera pogłębioną refleksję nad zakresem przedmiotowym geografii człowieka. Najważniejszym celem jest analiza zmian rozumienia zakresu treści jednej z podstawowych kategorii teoretycznych w geografii człowieka, którą jest pojęcie „miejsce”. W artykule rozwijana jest teza o historycznym rozwoju pojęcia miejsca. W różnych okresach przemian dyscypliny i w ramach odmiennych ujęć jej przedmiotu zainteresowania istniała określona koncepcja miejsca. Współczesne zróżnicowanie pojęcia miejsca w geografii człowieka wynika z ewolucji ujęć klasycznych, a często i wcześniejszych, oraz tych stymulowanych nowymi wzorcami teoretyczno-metodologicznymi w naukach społecznych. Kwestia miejsca jest jednym z kluczowych podejść do przedmiotu badań w geografii człowieka. Współczesne modele geograficzne badania miejsc mają przynajmniej dwie główne odmiany. Pierwsza, tradycyjna, związana przede wszystkim z geografiami człowieka wywodząca się z tradycji nauki chorologicznej i regionalnej, odnosi się do wyjaśniania porządków przestrzennych w kontekście globalnym. Druga wynika w szczególności z zainteresowania geografów człowieka współczesnymi ujęciami metodologicznymi nauk społecznych i humanistycznych (teorie rozwoju społecznego i kulturowe podejścia do przestrzeni).

Słowa kluczowe: geografia człowieka, teoria i metodologia, przestrzeń, miejsce

Wprowadzenie

Koncepcja nauki jako praktyki społecznej przedstawia pewną działalność w postaci skomplikowanego procesu zależnego od bardzo wielu uwarunkowań globalnych i narodowych oraz regionalnych i lokalnych. Różne modele wiedzy oraz praktyki naukowe należy ocenić, biorąc pod uwagę pozytywne i negatywne efekty zarówno zmiany, jak i trwania struktur mentalnych oraz instytucjonalnych (por. Sztandar-Sztanderska 2010, s. 66–78). Dla geografii człowieka jest to o tyle istotne, że poszukiwanie przez nią miejsca w systemie nauk, mniej lub bardziej ujętych

instytucjonalnie, było i jest kwestią złożoną pod względem teoretycznym i metodologicznym. Modele uprawiania tej dyscypliny są tylko pewnymi uproszczonymi schematami, które pozwalają opisać pole przedmiotowe, metody i efekty pracy. W rzeczywistości różne modele i koncepcje nakładają się, współlistnieją w czasie, wchodzą ze sobą w relacje, zapożyczają od siebie pojęcia i metody, tworząc współcześnie multiparadygmacyjny obraz dyscypliny. Kluczowe jest zatem stałe podejmowanie prób porządkowania pola przedmiotowego w kontekście źródeł ideowych (tradycja) oraz współczesnych prądów myślowych płynących szerokim strumieniem z nauk społecznych i humanistycznych.

Rozwój geografii przez jej specjalizacje przyniósł wiele efektów pozytywnych, związanych głównie z wykorzystaniem badań w praktyce społeczno-gospodarczej (Leszczycki 1975), ale i wiele negatywnych rezultatów polegających na usunięciu człowieka, jako istoty społeczno-kulturowej, z dominującej pozycji zainteresowań naukowych (Jędrzejczyk 2001). Kwestia jedności geografii, jej mitologicznego holizmu, pozostaje dziś raczej wygodnym sloganem, który wyraża dążenie do utrzymania instytucjonalnej całości i realizacji grupowego interesu. Procesy specjalizacji doprowadziły już *de facto* do znacznego osłabienia kompleksowej geografii fizycznej, a obecna sytuacja geografii społeczno-ekonomicznej pozwala z przykrością stwierdzić, że czeka ją podobna droga, jeśli zdominują ją tendencje dezintegracyjne, oparte na założeniach neopozytywizmu (Suliborski 2008, Wójcik 2016). Dlatego każdorazowo wymaga namysłu kwestia wspólnego mianownika, który niezależnie od charakteru badań, koncepcji czy projektu, wyraża geograficzny indywidualizm i odrębność przedmiotową. Tym wspólnym mianownikiem jest Ziemia (planeta) oraz ziemia – podłoże ludzkiego życia we wszystkich jego wymiarach. Relacja człowieka i podłoża, w różnych kontekstach życia, fizyczno-biologicznych, funkcjonalnych i symbolicznych, tworzy główną ramę wyjaśnień dla geografii, a przestrzenne zróżnicowanie form krajobrazowo-siedliskowych grup ludzkich niezmiennie zmierza do interpretacji ich w kategoriach miejsc (Buttimer 1993).

Cele i problemy badawcze

Praca jest pogłębioną refleksją nad zakresem przedmiotowym geografii człowieka i jego ewolucją w kontekście uwarunkowań historycznych wynikających z przyjmowanych założeń filozoficznych i teoretyczno-metodologicznych. Zasadniczym jej celem jest analiza zmian rozumienia zakresu treści jednej z podstawowych kategorii teoretycznych w geografii, szczególnie w geografii człowieka, którą jest pojęcie miejsca.

Namysł nad współczesną koncepcją geografii człowieka jest efektem poszukiwania alternatywy dla panujących powszechnie tendencji dezintegracyjnych w geografii w ogóle oraz częstego niedostrzegania przez naukowców kluczowej roli dyskusji teoretyczno-metodologicznej w formułowaniu kwestii badawczych. Zdaniem Maika (2016, s. 30) geografia człowieka akcentuje tendencje integrujące, zwracając uwagę na podmiotową rolę jednostki w środowisku, natomiast

koncepcja geografii społeczno-ekonomicznej zakłada spojrzenie dezintegrujące (Maik 2016, s. 30). Różnica ta jest o tyle istotna, że bardzo wiele treści i metod charakterystycznych dla modelu uprawianej w Polsce geografii ekonomicznej, a później geografii społeczno-ekonomicznej, wypełniło koncepcję gospodarki przestrzennej, której podstaw część badaczy upatruje w geografii stosowanej (Suliborski 2018). Maik (2016), wskazując argumenty za reaktywacją terminu geografia człowieka, podkreśla historyczny rozwój badań i zainteresowanie dyscypliny koncepcjami i modelami opisującymi egzystencję człowieka na Ziemi w kategoriach takich pojęć, jak siedlisko, środowisko, przestrzeń czy miejsce. Natomiast wśród współczesnych uwarunkowań wymienia krytyczne podejście do naturalizmu oraz włączanie się geografii w aktualną dyskusję nad kondycją społeczeństwa i jednostki w świecie. W najbardziej obszernej w ostatnich latach dyskusji na temat przyszłości dyscypliny (por. Suliborski 2016) część autorów argumentowała, że na geografii człowieka należy spojrzeć z punktu widzenia długiego czasu jej rozwoju oraz podejść teoretyczno-metodologicznych (Maik 2016, Wójcik 2016). Zwrócenie uwagi na historyczny rozwój geografii człowieka sprawia, że możemy zidentyfikować podstawowe cele, które wyznaczały przedmiot zainteresowań badawczych, zarówno w odniesieniu do funkcji poznawczych, jak i praktycznych. W warstwie poznawczej przedmiot ten w szczególnym stopniu odnosił się do pojęcia przestrzeni, co zawsze łączyło się z określonym stanowiskiem filozoficznym i założeniami teoretycznymi (Lisowski 2005, 2014).

W artykule skupiamy się także na zmienności samej koncepcji miejsca w geografii człowieka. W różnych okresach rozwoju dyscypliny i w ramach odmiennych ujęć jej przedmiotu zainteresowania istniała określona koncepcja miejsca. Współczesne jego zróżnicowanie w geografii wynika z ewolucji ujęć klasycznych, a często i wcześniejszych, oraz tych stymulowanych nowymi wzorcami teoretyczno-metodologicznymi w naukach społecznych.

Dylematy podstaw odrębności teoretyczno-metodologicznej geografii (człowieka)

Dyskusję o podstawach teoretyczno-metodologicznych geografii cechuje złożoność opinii wynikających co najmniej z dwóch przyczyn:

- dylematów związanych z wyborem filozofii opisującej istotę człowieka i jego relację ze światem,
- doboru metod badań wyjaśniających działania społeczno-gospodarcze w różnych warunkach stworzonych przez środowisko życia – zarówno jego składowe przyrodnicze, jak i wytworzone w toku rozwoju cywilizacyjnego. Stanowisko dotyczące podstaw teoretyczno-metodologicznych geografii jest ważne ze względu na świadomość badawczą oraz na pozycjonowanie się dyscypliny wobec innych nauk.

Chojnicki (1984) stwierdza, że odrębność geografii można rozpatrywać w ramach separatyzmu przedmiotowego identyfikowanego w obrębie sfery

substancjalnej i metodologicznej. W wersji substancjalnej jednym z ujęć, które w największym stopniu zaważyło na formułowaniu koncepcji i programów badawczych, jest zwrócenie uwagi na rodzaje właściwości obiektów i ich cechy relacyjne (atrybutywność), a nie na same obiekty. W wersji metodologicznej odrębności przedmiotowej największe znaczenie ma koncepcja chorologiczna, w której kluczowe jest badanie relacji przestrzennych pomiędzy obiektami (zróznicowanie, rozmieszczenie, lokalizacja itd.). Najbardziej czytelna odrębność geografii, z punktu widzenia innych dyscyplin naukowych, sprowadza się do metod analizy przestrzennej i regionalnej, których finalnym produktem są przedstawienia kartograficzne prezentujące cechy ilościowego i jakościowego zróznicowania przestrzeni geograficznej. Koncepcja chorologiczna jest szczególnie atrakcyjna dla geografii społeczno-ekonomicznej (człowieka), choć pomiędzy badaczami nie ma zgodności co do jednej uniwersalnej wykładni istoty przestrzeni, a tym samym i kwestii identyfikacji oraz interpretacji pojęcia miejsca (Lisowski 2005).

Odrębność geografii stawia problem najbardziej odpowiedniego i charakterystycznego usytuowania geografii w rodzinie nauk, nad którym dyskusja ma już długą i wielowiekową tradycję. Miejsce to jest zależne od wyboru opcji teoretyczno-metodologicznej (orientacji), czyli generalnego rozstrzygnięcia przynależności naszej dyscypliny do modelu przedmiotowego – naturalistycznego lub antynaturalistycznego (Chojnicki 1984). Zasadniczy spór od początku formułowania podstaw geografii, a później geografii człowieka (antropogeografii), przebiegał pomiędzy ujęciem formalnym (fizycznym) a nieformalnym (społecznym, kulturowym). Odmienne modele przedmiotowe geografii odwołują się do różnych typów przestrzeni realnej, autotelicznej lub heterotelicznej oraz relacji między nimi (por. Lisowski 2005, 2014). Lisowski (2005) wyodrębnił różne funkcje tych przestrzeni, tj. jako układu odniesienia (przestrzeń fizyczna) i jako determinanty lub organizatora życia społecznego (przestrzeń ekologiczna i społeczno-kulturowa). Autor ten wskazuje na liczne prawidłowości, które wpływały na kształtowanie się kluczowych dla geografii człowieka pojęć. Podkreśla, że geografowie poszukiwali koncepcji alternatywnych wobec tych, które odnosiły się do takich terminów, jak np. struktura przestrzenna, lokalizacja, i innych będących efektem dążenia do obiektywizmu i unikania wartościowania (koncentracja na cechach fizycznych). Zdaniem Lisowskiego (2005, 2014) łatwiej jest identyfikować zjawiska przestrzenne, posługując się pojęciami miejsca czy krajobrazu, w których eksponuje się wyodrębnione z jakiegoś względu całości przestrzenne. Kwestie lokalizacyjne elementów stają się wówczas drugorzędne. Problem rozumienia przestrzeni jest kluczowy dla geografii (człowieka), bowiem definiuje przedmiotową lub podmiotową koncepcję człowieka i społeczeństwa oraz określa w odmienny sposób pojęcie miejsca (lokalizacja vs „miejsce”). Zasygnalizowane dylematy odnoszone są często do kwestii wartości przestrzennych (np. ekonomiczne vs kulturowe), co sprawia, że trudno zbudować konsensus między zwolennikami odmiennych modeli przedmiotowych geografii (por. Rembowska 2005, Rykiel 2014).

Koncepcje przestrzeni i miejsca, które są wpisane w paradygmaty teoretyczno-metodologiczne geografii człowieka, można rozpatrywać w porządku czasowym wyznaczającym wzajemne związki między dominującymi modelami

przedmiotowymi a zakresem treści pojęć. Stąd istotne jest twierdzenie, że pojęcia miejsca w geografii człowieka nie należy wiązać wyłącznie z kształtowaniem się programów badań w ramach społecznego czy kulturowego zwrotu w geografii człowieka (od lat 70. XX w. w geografii światowej i lat 80. XX w. w Polsce). Aby zrozumieć jego sensy, należy sięgnąć do genezy geografii człowieka (przełom XIX i XX w.), a nawet jeszcze głębiej do geografii klasycznej w ogóle (XVIII i XIX w.). Retrospektywna analiza koncepcji miejsca pozwala w szerszym zakresie zidentyfikować prawidłowości, które towarzyszyły narodzinom i ewolucji geograficznych poglądów na przemiany środowiska ziemskiego (por. Babicz 1965).

Pojęcie miejsca w antycznej i klasycznej geografii człowieka

Geografia jako jedna z najstarszych dziedzin wiedzy istnieje w zmieniających się uwarunkowaniach naturalnych i kulturowych. Narodziła się jako geografia człowieka, bo to człowiek i cywilizacja, którą wytworzył na określonym podłożu, od początku stanowili oś problemową w rozważaniach o świecie zamieszkanym (ekumena). Antropocentryzm, który w dziejach geografii występował z różną siłą, leżał u podstaw uformowania się jej jako odrębnej dyscypliny nauk. Ważną i stałą jej cechą jest zawieranie w sobie składnika zarówno wiedzy potocznej, jak i usystematyzowanej. Geografia człowieka używa dominanty koncepcyjnej, w której zwraca uwagę na szczególną rolę podłoża (niezależnie od ram pojęciowych – przestrzeń, środowisko, krajobraz) w kształtowaniu losów cywilizacji, państw, miast i regionów oraz potrafi zastosować tę wiedzę w przewidywaniu i planowaniu dalszego rozwoju. Od zarania dziejów jej funkcją jest dostarczanie wielorakiej wiedzy o sposobach, w jakie człowiek jako istota społeczno-kulturowa zajmuje i zamieszkuje ziemię, o formach krajobrazu, które stwarza i relacjach zachodzących pomiędzy ludźmi a warunkami podłoża. Zadania te spełniała koncepcja regionalna, w ramach której geografowie opisywali zróżnicowanie przyrodniczo-kulturowe świata (syntezy regionalne). Przez wieki model regionalny stanowił o atrakcyjności tego rodzaju wiedzy w sensie naukowym oraz ogólnopoznawczym (por. Suliborski 2006).

Różnice poglądów dotyczących istoty geografii (człowieka) ujawniały się od początku jej istnienia. Odmienne jej wizje były przedstawiane w starożytności przez Strabona i Ptolemeusza. Miały one również wpływ na bardziej szczegółowe rozpoznanie zróżnicowania powierzchni ziemi, a tym samym opis miejsc. Obie koncepcje łączyły aspekt poznawczy z utylitarnym, co wyrażało dwie najważniejsze, również współcześnie, funkcje geografii, tj. funkcję poznawczą oraz funkcję praktyczną. Strabon praktykował geografii jako dyscyplinę syntetyzującą wiedzę o regionach znanego mu świata. Geografia Strabońska była powiązana z historią, a ważnym jej elementem było umiejscowienie wydarzeń (dziejów) w określonym środowisku przyrodniczym i kulturowym. Stąd rozumienie miejsca odnosiło się do opisu stanu i roli obiektów geograficznych (geografia rejestrująca). Ptolemeusz

sformułował natomiast podstawy geografii w bardziej ścisły sposób i widział ją jako dyscyplinę o konstruowaniu przedstawień kartograficznych. Istotne dla tej wizji było umiejscowienie obiektów geograficznych na mapach, co porządkowało informację o miejscach w relacji do innych miejsc i obiektów (lokalizacja przez nadanie im współrzędnych). Podział ten doskonale scharakteryzował B. Warienus, który widział geografę jako komplementarny układ wiedzy: *geographia universalis* (geografia ogólna) oraz *geographia specialis* (geografia szczegółowa, regionalna). Znamienne w tym podziale jest wskazanie na specjalizacje geografii wynikające z podziału Ziemi na części (Tatham 1951). Współcześnie taki podział na specjalności geograficzne (geografia regionalna), w przeciwieństwie do podziału wynikającego z ujęcia atrybutywnego, został prawie całkowicie zarzucony (Suliborski 2006).

Trudno przecenić wkład intelektualny filozofa z Królewca, I. Kanta, na geografę okresu klasycznego i wpływ jego myśli na sformułowanie systemów geograficznych autorstwa A. von Humboldta i K. Rittera. I. Kant, który przez wiele lat wykładał m.in. geografę fizyczną, zasłynął nie tylko jako autor koncepcji geografii w ogóle i jej relacji względem innych nauk, ale również jako wizjoner badań przestrzeni wielowymiarowej, tj. zarówno absolutnej, jak i względnej (Lisowski 2014, Jędrzejczyk 2014). Twórczości I. Kanta w zakresie geografii poświęcano wiele prac (por. Wilczyński 2003, 2011), warto jednak przedstawić te tezy, które zawierały jego poglądy dotyczące kwestii miejsca, a tym samym koncepcji geografii jako nauki chorologicznej (o przestrzeni). W interesującej syntezie myśli Kanta opracowanej przez Tathama (1951) podkreślono przede wszystkim relację geografii i historii oraz prymat geografii w systemie nauk. Ważną kwestią było wprowadzenie metody klasyfikacji geograficznej, tj. klasyfikacji rozważającej zależność rzeczy od miejsca, w którym występują na ziemi (splotu przestrzeni i czasu). Klasyfikacja ta według I. Kanta tworzyła całościowy, geograficzny obraz przyrody, którą dziś nazwalibyśmy środowiskiem geograficznym i jego wewnętrznym różnicowaniem. W systemie wiedzy I. Kant przypisywał szczególną rolę geografii (przestrzeń) i historii (czas), jako opisujących całość doświadczenia (wiedzy empirycznej). Filozof zwrócił również uwagę na istotną rolę kwestii miejsca. Tatham (1951, s. 24–25) wskazywał, że geografia jest relacją ze zjawisk występujących „jedno obok drugiego”, a historia bez geografii jest „niedokładna”. Ułomność relacji z opisu wydarzeń jest sytuacją, kiedy nie uwzględnia się miejsca, gdzie one nastąpiły (lokalizacja). Zdarzenia nabierają również cech miejsc, a tym samym historia stanowi geografę ciągłą. W tym znaczeniu wskazalibyśmy współcześnie na rolę geografii historycznej, w której rekonstrukcji poddajemy środowisko geograficzne danej epoki, czyli geografie dawne (starożytna, średniowieczna itd.).

Kantowska koncepcja geografii była przełomowa dla kształtowania się sposobu myślenia o jej odrębności i właściwie wyznaczyła zasadnicze kierunki badań na kolejne stulecia. Wprowadziła do sposobu myślenia geograficznego względność w dwojakim znaczeniu, tj. relację czasu i przestrzeni oraz rozróżnienie charakteru zmysłów dostępnych człowiekowi, tj. zmysłu zewnętrznego (przyrody i systemu jej klasyfikacji wg miejsca) od zmysłu wewnętrznego – sposobu postrzegania świata. Całość wiedzy empirycznej o świecie możliwa jest przez poznawanie

przyrody oraz człowieka jako istoty nie tylko biologicznej, ale i duchowej. Człowiek stanowi centrum świata, którego doświadcza, a „środek” jest zawsze gdzieś – w miejscu naznaczonym przez dany język i kulturę (Jędrzejczyk 2014, s. 74).

Wpływ I. Kanta na kolejne pokolenie geografów był olbrzymi, zwłaszcza że prądy myślowe epoki, szczególnie niemieckiego idealizmu, ulegały romantycznym wizjom jedności ducha i przyrody. Był to bardzo szczególny moment w dziejach cywilizacji, kiedy okres oświecenia z jednej strony przynosi pierwsze efekty postępu technologicznego i wzrostu zainteresowanie wiedzą empiryczną. Z drugiej strony na historię zaczęto patrzeć w kategoriach opowieści o dziedzictwie miejsc, przede wszystkim antycznych. Poszukiwano artefaktów „dawnych geografii” (początki nowoczesnej archeologii) i zastanawiano się nad wieloznacznością świata duchowego. Budziło to również potrzebę literackiego opisu odczuć, co uwidoczniło się głównie w twórczości poetów epoki romantyzmu (Mrugalski 2010). Próby opanowania ambiwalentnych odczuć, które towarzyszyły rodzącej się wówczas wielokierunkowości badań naukowych, przyniosły dla geografii prace nad wielkimi syntezami wiedzy o świecie. Dążenie do opracowania takich syntez, niezależnie od różnic poglądów, miało swoje korzenie w filozofii przyrody rozumianej jako jedność natury, w której wiązały się zjawiska fizyczne, biologiczne i ludzkie (Babicz 1965, s. 13). Nie przypadkiem zainteresowanie wielką syntezą wiedzy geograficznej ujawniło się wówczas z całą mocą na obszarze państw niemieckich. Siła intelektualnej dyskusji filozoficznej oddziaływała na wiele środowisk twórczych, a te z kolei kreowały społeczne wyobrażenia o świecie (Karolak i in. 2007, s. 266). Największymi dziełami dla tej kluczowej epoki kształtowania się podstaw geografii okresu klasycznego były: „Kosmos” (A. von Humboldt) oraz „Erdkunde” (K. Ritter). Dla wyjaśnienia specyfiki miejsca dużo większe znaczenie ma praca K. Rittersa. Ujęcie regionalne zjawisk i metody porównawcze, jako podstawa geografii naukowej (wyjaśniającej), przyczyniły się również do zarysowania różnych odniesień do lokalnego (miejscowego) wymiaru zjawisk. Dla K. Rittersa geografia ma za zadanie wyjaśnić sposoby wypełniania obszarów Ziemi i kształtowanie się indywidualnych geograficznych – regionów. Dla pełni geograficznego opisu świata potrzebne jest ujęcie przestrzenne oraz jednostkowe. Choć rozróżnienie takie istniało już od dawna (choro- i topografia), to jednemu i drugiemu pojęciu brakowało podstaw naukowych, które powinny prowadzić do poznania ogólnych i miejscowych prawidłowości oraz porównania ze sobą określonych regionów i miejsc (Ritter 1862, s. 18–20). Dominantą opisu i wyjaśnienia oryginalności obszarów K. Ritter czyni poszukiwanie zespalającej roli poszczególnych elementów tworzących całość (Babicz 1965). W Polsce niekwestionowanym kontynuatorem tych myśli był twórca pierwszej katedry geografii na ziemiach polskich (Kraków), tj. Wincenty Pol. Zdając sobie sprawę z coraz większego zainteresowania geografów studiami specjalistycznym, formułował potrzebę opracowania syntez geograficznych (Babicz 1965, s. 16, za: Pol 1877). W jednej z prac pisał o tym następujący sposób: „w naturze nie są światy oderwane od siebie, ale stykają się ze sobą, uzupełniają się nawzajem, przenikają się jak najściślej w czynnych i biernych potęgach i tworzą zjawisko powszechnego życia. To wszystko ożywione jest ruchem, oddechem, barwami i głosami natury”.

Ta piękna idea geograficzna, której sednem było poszukiwanie i wyjaśnianie terytorialnych, ziemskich całości, na wiele dziesięcioleci zdominowała sposób pojmowania odrębności wiedzy geograficznej i specyfiki metody badań w ujęciu regionalnym. Ona też uczyniła z geografii jedyną w swoim rodzaju dyscyplinę jednoznacznie odróżniającą ją od innych nauk. Zasadniczą ideą geografii klasycznej było utrzymywanie równowagi pomiędzy specjalizacjami a ujęciami syntetyzującymi. Rozwój różnych badań szczegółowych, zwłaszcza geomorfologicznych, w drugiej połowie XIX w. spowodował, że utrzymanie jedności geograficznej było coraz trudniejsze, tym bardziej że główny dyskurs w naukach zaczął koncentrować się na ewolucjonizmie i pozytywizmie (Babicz 1965, s. 60, Jędrzejczyk 1997, s. 24). Osiągnięcia nauk przyrodniczych i rozwój geografii fizycznej zdecydowały o dominacji wizji geografii jako nauki o naturze i redukcji koncepcji człowieka do bytu biologicznego (Rembowska 2006).

Istota pojęcia miejsca w Ratzlowskiej antropogeografii i Vidaliańskiej geografii człowieka

Efektom podziałów w obrębie geografii na przełomie wieków XIX i XX i w początkach wieku XX było stopniowe wyodrębnianie się antropogeografii (geografii człowieka), choć podstawy koncepcyjne tego procesu nie były jednolite. Różna interpretacja roli człowieka w środowisku (determinizm środowiskowy vs. pobudzalność geograficzny) przyniosła istniejący do dziś dualizm w koncepcji przestrzeni i samego miejsca.

Twórca antropogeografii (*Anthropogeographie*) F. Ratzel uważał, że jest ona częścią biogeografii, a organizację społeczną można opisać w myśl praw rządzących przyrodą. Ratzel (1899) stwierdził, że „antropogeografia może być pomyślana tylko jako gałąź biogeografii i szereg pojęć biogeograficznych musi znaleźć zastosowanie do badań nad rozprzestrzenianiem człowieka. Do nich należy: obszar rozprzestrzeniania lub ekumena, położenie na ziemi we wszystkich jego kategoriach, jak położenie strefowe, położenie w stosunku do kontynentu lub innych większych części powierzchni ziemi, szczególnie zaś w stosunku do mórz, położenie peryferyjne, wewnętrzne, zewnętrzne, rozproszone. Należą tu następnie stosunki przestrzenne, walka o przestrzeń, rozwój życia na wąskich i rozległych przestrzeniach [...]. Zawsze istniało jedno życie związane z ziemią przestrzennie i materialnie”.

Ratzel (1891) podzielił analizę zjawisk geograficznych (przestrzennych) w zależności od stanu fizycznego obiektów. Grupa problemów związanych z ruchem została przez autora wyodrębniona jako biogeografia mechaniczna, zaś grupa kwestii badawczych związana z położeniem jako biogeografia statyczna. Koncepcja miejsca odnosiła się zatem do kwestii lokalizacji, ustalenia obszarów życiowych człowieka w odniesieniu do przyrodniczego podłoża. Miejsce życia ma formę, terytorium i granice. Treścią miejsca bytowania organizmów, w tym człowieka, jest gęstość elementów, które je wypełniają. Rozprzestrzenianie człowieka, wpływ

otoczenia na jego cechy fizyczne (rasa) i konkurencja o przestrzeń należały, według niemieckiego uczonego, do kluczowych problemów badania antropogeografii. W przekonaniu niemieckiego geografa prawa przyrody decydowały o losach grup ludzkich oraz o relacjach między nimi.

Rozwój myśli Ratzlowskiej silnie oddziaływał na inne ośrodki geograficzne. Zainteresowanie antropogeografią relacjami pomiędzy grupami ludzkimi a podłożem (ziemią), na którym funkcjonują, należało do kluczowych problemów badawczych. Determinizm środowiskowy, choć został odrzucony jako perspektywa wyjaśniająca działalność człowieka w środowisku, doprowadził do wzmocnienia koncepcji geografii człowieka jako nauki przyrodniczej oraz chorologicznej. Prace F. Ratzla, uważane za początek podejścia naturalistycznego w geografii człowieka, rozpoczęły długą i trwającą do dzisiaj dyskusję nad celami badań tej dyscypliny.

Chojnicki (2001) stwierdził, że naturalistyczny wzorec badawczy nauk społecznych nie różni się od modelu uprawiania nauk przyrodniczych. Rezultaty badawcze uzyskane za pomocą metod naukowych powinny być sprawdzalne i weryfikowalne. Fakty są ustalane empirycznie za pomocą metod obserwacji, pomiaru oraz wskazywania prawidłowości zmian. Rozwój koncepcji systemowej oraz metodologii ilościowej doprowadził do ukształtowania się paradygmatu scjentyistycznego. Orientacja ta, już przed II wojną światową, była w Polsce silnie związana z pierwszymi opracowaniami planistycznymi (np. Leszczycki 1938). Przemiany w geografii człowieka polegały przede wszystkim na wyodrębnieniu się z niej silnego kierunku, a później subdyscypliny – geografii ekonomicznej, w której skoncentrowano się na różnych uwarunkowaniach i przestrzennych aspektach funkcjonowania produkcji (przemysł i rolnictwo) oraz jej obsługi (komunikacja i inne usługi). Związek geografii ekonomicznej z planowaniem (przestrzennym, regionalnym, miejscowym) oraz naukami ekonomicznymi (por. Chorley, Hagget 1967) spowodował, że w zakresie badań nad specyfiką miejsca zaczęto głównie wyjaśniać kwestię lokalizacji działalności ekonomicznej (produkcji, usług). Podstawowego znaczenia nabrały teorie regionu ekonomicznego (Berezowski 1980) oraz gospodarki przestrzennej (Domański 1993) podejmujące zagadnienia teorii lokalizacji produkcji (A. Weber) oraz teorii miejsc centralnych (W. Christaller), oparte w dużej mierze na pracach ekonomistów regionalnych (por. Kuciński 2002).

Odmienne założenia filozoficzno-metodologiczne przyświecały francuskiej myśli geograficznej szkoły pozytywistycznej, na czele z jej twórcą Vidalem de la Blache (1922), której koncepcja miejsca, w swych pierwotnych założeniach, zawdzięcza najwięcej. Praca „Principes de géographie humaine” (1922) stała się na wiele dziesięcioleci (do lat 60. XX w.) kanonem metodologicznym tej dyscypliny w wielu krajach Europy i świata. P. Vidal de la Blache polemizował z deterministycznymi założeniami F. Ratzla i proponowaną w nich metodologią badań. Francuski uczoney widział geografii człowieka jako dyscyplinę społeczno-przyrodniczego kompromisu. Uważał, że człowiek i organizacja społeczna (kultura) przekształcają naturę, która stwarza ku temu odpowiednie możliwości (Rembowska 2005). W badaniach stosowano metodę analityczną określania związku społeczeństwa i przyrody. Za najważniejszy efekt współpracy człowieka ze środowiskiem uważano krajobraz kulturowy. P. Vidal de la Blache twierdził, że krajobrazy

kulturowe są wytworem stylów życia, a nadbudową krajobrazów kulturowych są obszary cywilizacyjne. Istotą założeń Vidaliańskiej geografii człowieka była koncepcja miejsca jako *milieu* (lokalne środowisko). *Milieu* jest środowiskiem życia człowieka, którego treścią jest zamieszkiwanie. Formy materialne zamieszkiwania i ich duchowa wartość są efektem dialektycznego związku podłoża, na którym działa człowiek (warunki), oraz kultury (idei, wartości, wiedzy, tradycji, religii). Vidal de la Blache (1922) pisał: „każda okolica reprezentuje obszar, w którym zostały doskonale połączone różne istoty, które się tam przystosowały do wspólnego życia”.

Szkoła francuska geografii człowieka była doceniana w wielu naukach, m.in. w historii oraz socjologii. Historycy zauważali przede wszystkim, że centralnym punktem geograficznych rozważań była opowieść o „człowieku zamieszkałym”. Istotę indywidualności obszarów i miejsc znakomicie podsumował Braudel (1971). Autor ocenił wkład geografii człowieka w ogólną wiedzę o cywilizacjach i podkreślił rolę umiejscowienia w toku dziejów grup ludzkich. Romańska tradycja związku historii i geografii do dziś odgrywa dużą rolę w kształtowaniu podstaw naukowych i akademickich geografii człowieka w takich państwach, jak Francja, Włochy i Hiszpania (por. Claval 1984). W tradycji tych badań niezwykle ważną rolę odgrywała metoda monograficzna, która była geograficznym spojrzeniem na przestrzeń i miejsce (region, miasto, osiedle itd.). Była ona całościowym opisem struktur i procesów kształtujących obiekt, swoistą opowieścią, w której przeplatają się konteksty natury, człowieka, form przestrzennych i biegu dziejów (por. Braudel i in. 1982, Rembowska 2011).

Zakres przedmiotowy i cele geografii człowieka doskonale przedstawił Pawłowski (1918). Autor zdefiniował ją jako „geograficzną naukę o człowieku”, której istotą jest badanie wzajemnego związku ziemi i ludzi. Badania prowadzone na coraz szerszą skalę, zwłaszcza w dziedzinie osadnictwa oraz jego przyrodniczych i społeczno-gospodarczych uwarunkowań, dały efekt w postaci koncepcji przestrzeni i miejsca. Zdaniem Zaborskiego i Wrzoska (1937–1939) podstawową kwestią, którą podejmuje geografia człowieka (antropogeografia), jest rozmieszczenie przestrzenne zjawisk oraz ich koncentracja, głównie w zakresie osadnictwa człowieka, czyli form zamieszkiwania i pracy. Idea badania wytworów ludzkich polegała na studiach lokalizacyjnych na tle uwarunkowań przyrodniczych oraz ich genezy i przekształceń w czasie. W sensie ogólnym zwracano uwagę na współwystępowanie zjawisk w przestrzeni, co prowadziło do wyróżniania specyficznych obszarów (regionów), w których łączyły się te zjawiska, a w sensie szczegółowym zajmowano się miejscami (koncentracja form osiedleńczych), tj. ukazywano konkretne przypadki potwierdzające regionalne prawidłowości lub wskazywano na typy siedlisk, które wytwarza człowiek (rozplanowanie i krajobraz).

Tendencje specjalizacyjne w rozwoju nauki światowej, poparte wcześniej spektakularnymi odkryciami nauk szczegółowych, doprowadziły również do zmiany po II wojnie światowej paradygmatu uprawiania geografii człowieka na scjentyistyczny, co spowodowało zarzucenie na około 40 lat humanistycznego sposobu interpretacji zróżnicowania przestrzeni. W Polsce sprzyjała temu zmiana ustroju politycznego i wprowadzenie od końca lat 40. XX w. w miejsce geografii człowieka

(antropogeografii) geografii ekonomicznej z całym jej bagażem podziału na wyspecjalizowane subdyscypliny (por. Leszczycki 1975, s. 461).

W geografii światowej, po powojennej dominacji filozofii neopozytywistycznej w wersji scjentystycznej, której konsekwencją był wzrost zainteresowania metodami ilościowymi i koncepcjami modelowania procesów przestrzennych, w początkach lat 70. XX w. nastąpiło ponowne zainteresowanie podejściem humanistycznym (Ley, Samuels 1978). W konsekwencji pojawiło się wiele kierunków badań, które określono ogólnie jako „zwrot kulturowy” w geografii człowieka. Nowe oblicze geografii kultury i wzrost znaczenia ujęć radykalnych (geografia społeczna) otworzyły nowe możliwości dla importu do geografii wielu koncepcji teoretycznych i metodologii opracowanych na gruncie nauk społecznych, w tym podejść do badań przestrzeni lokalnej. Na nowo zinterpretowano dzieła P. Vidala de la Blache’a oraz jego uczniów, zwracając przy tym uwagę na zmieniające się relacje pomiędzy naturą i kulturą oraz na związek pomiędzy czynnikami umiejscowionymi w otoczeniu (obszary kulturowe) a zmianami o charakterze miejscowym. Buttimer (1990), rekonstruując założenia koncepcji Vidala de la Blache’a, podkreślała wyjątkowość badań geografii człowieka, która stawia sobie za cel wyjaśnienie wzajemnego wpływu na siebie i połączenia różnorodnych zjawisk i sił w ramach uwarunkowań istniejących w danym miejscu i czasie. Geografia człowieka powinna zajmować się zatem stosunkiem ludzi do ich środowiska życia, wynikającym ze sposobów „zamieszkiwania” (Claval 1984). Związki te materializują się w postaci określonych form krajobrazów kulturowych. Buttimer (1990, s. 14) tak sformułowała tę myśl: „na styku milieiu i civilisation został wyrzeźbiony żywy krajobraz – *paysage humanisé* – mówiący o tym, w jaki sposób poszczególne grupy, bogate w doświadczenie, interpretują, oceniają i wykorzystują swoje środowisko”. Współcześni interpretatorzy myśli Vidaliańskiej uważają, że *genre de vie* (styl życia) to sposób „zamieszkiwania”, a jego istotą jest dopasowanie się społeczeństwa do warunków otoczenia. *Milieiu* (miejsce, środowisko życia) jest odzworowaniem codziennych problemów i wartości przypisywanym poszczególnym elementom otoczenia. Rembowska (2005, s. 104) środowiskiem życia nazywa „[...] świat, w którym człowiek zamieszkuje, który kształtuje, któremu nadaje znaczenia, który postrzega, z którym utożsamia się lub w stosunku do którego czuje obecność”.

Nowe interpretacje pojęcia miejsca w ujęciach społeczno-kulturowych

W ostatniej ćwierci XX w. i na początku XXI w., pod wpływem „zwrotu przestrzennego” w naukach humanistycznych, w geografii człowieka wzrosło znaczenie ujęć społeczno-kulturowych. Kwestia ujęcia człowieka w szerokim kontekście filozoficznym (egzystencjalizm, personalizm) oraz w jego relacjach ze światem zewnętrznym była bardzo owocna dla zainteresowań problemem miejsca (Jędrzejczyk 2001). Najlepszym przykładem rozbudowanego, w sensie filozoficznym,

sposobu geograficznego opisu rzeczywistości jest przywołanie myśli Yi-Fu Tuana (1987, s. 75), który konkludując dystynkcję przestrzeni i miejsca, pisał: „[...] Zamknięta i uczłowieczona przestrzeń staje się miejscem. W porównaniu z przestrzenią, miejsce jest spokojnym centrum ustalonych wartości. Istotom ludzkim potrzebne jest zarówno miejsce, jak i przestrzeń”. Dystynkcja ta nie niesie w sobie sprzeczności, ale należy ją widzieć w kategoriach komplementarności różnych punktów widzenia i formułowania problemów badawczych (Jędrzejczyk 2011).

W polskiej literaturze geograficznej podejście społeczno-kulturowe na szerszą skalę zaistniało w latach 90. XX w., co zaowocowało zainteresowaniem badaczy nową interpretacją zróżnicowania przestrzeni, zwłaszcza miejskiej (Madurowicz 2002, Orłowska 2002, Rembowska 2002, Jędrzejczyk 2004, Lisocka-Jaegermann 2011). Koncepcje nowej geografii kultury (np. Cosgrove 1984, Cosgrove, Jackson 1987, Jackson 1989) były jedną z inspiracji „zwrotu przestrzennego” w naukach o kulturze (Rewers 2005, Rybicka 2014). Jak argumentuje Rybicka (2014), relacja pomiędzy geografią i historią, przestrzenią a czasem, zauważalna jest w odniesieniu do zawartych w literaturze miejsc pamięci kulturowej, tj. np. w biografiiach miejsca, w pamięci jednostkowej, w kategoriach doświadczonej przestrzeni. Ze względu na ocenę roli miejsca w tworzeniu relacji z człowiekiem bardzo blisko geopoetyki sytuuje się psychologia miejsca. Ten rodzaj badań psychologicznych koncentruje swoje zainteresowania w odniesieniu do koncepcji sensu, a także przywiązania do miejsca. Lewicka (2012, s. 27) podkreśla, że: „«miejsce» jest zatem tym, co pozwala na współistnienie obok siebie i wzajemnie poznawanie się osób reprezentujących różne postawy nie tylko w życiu codziennym, lecz także w nauce. Interdyscyplinarna refleksja nad miejscem uświadamia również, że granica między tzw. codziennym życiem a nauką jest cieńsza niż nam się wydaje”.

Od lat 80. XX w. narasta zainteresowanie kwestią miejsca jako wytworu społecznego. Zaczęto zwracać uwagę na wielowymiarowość przestrzeni, zwłaszcza rolę społeczeństwa jako jej twórcę (społeczne wytwarzanie przestrzeni). W geografii człowieka na rozważania tych kwestii duży wpływ wywarły prace m.in. M. Foucault, P. Bourdieu czy H. Lefebvre (Cloke i in. 1991). Studia geograficzne z tego zakresu skupiały się przede wszystkim na relacjach społeczno-przestrzennych (Cresswell 2013). Początki nowych ujęć teoretyczno-metodologicznych dotyczących geograficznej refleksji nad miejscem jako środowiskiem społecznym człowieka wiązały się z zainteresowaniem geografiami jednostkowych i społecznych zachowań (geografia behawioralna) oraz z Hägestrandowską geografiami czasu. Thrift (1983) twierdził, że zwrócenie uwagi na przestrzenne zachowania człowieka w czasie (geografia czasu) było efektem łączenia geografii z teorią nauk psychologicznych. Uznanie dla roli przeszłości w kształtowaniu formy teraźniejszych struktur społecznych było ważnym krokiem na drodze ponownego odkrycia dla geografii codzienności, a zarazem identyfikacji miejsc („stacji”) w biografii jednostek. Zainteresowanie czasem stało się przyczyną rozmyślań geografów nad rolą przestrzeni w organizacji społecznej (m.in. Thrift 1977, Pred 1983). Dyskusja nad geografiami czasu była nie tylko dyskursem badaczy nad czasem w ogóle, ale uruchomiła również badanie przestrzeni jako wytworu społecznego (Castells 1982, Harvey 1989, Soja 1996).

Twórcza fascynacja i zarazem krytyka geografii czasu doprowadziły do rozwoju studiów nad środowiskami życia ludzi (m.in. Pred 1983, Kaczmarek 2005). W pracach geograficznych odwołujących się do geografii czasu najczęściej są ukazywane możliwości tkwiące w człowieku jako zbiorowym kreatorze miejsca (społeczność lokalna). Wyjaśniają one funkcjonowanie jednostki w miejscu, odnosząc je do pewnych społecznych całości (społeczności, zbiorowości), i przedstawiają zwrotne oddziaływanie przestrzeni na zachowania i wyobrażenia ludzi. W polskiej geografii studia traktujące o tych problemach powstały w geografii osadnictwa jako krytyka ekonomicznego funkcjonalizmu (Maik 1988, Suliborski 2001, 2010).

Socjolog Giddens (2003) z prac geograficznych zapożyczył przemyślenia na temat specyfiki społecznych relacji wynikających z natury ciała i ograniczonych zasobów społecznego i fizycznego środowiska, np. niepodzielności ciała, skończoności życia, ograniczonej pojemności czasoprzestrzeni. Giddens wprowadził do literatury m.in. pojęcie „lokalu” (*locale*), czyli obszaru fizycznego będącego sceną, tzn. otoczeniem społecznych kontaktów. Lokal, w terminologii geograficznej – miejsce, jest tym fragmentem przestrzeni, który tworzy podstawy do zaistnienia społecznych relacji. Miejsce jest więc przestrzenią fizyczną istniejącą jako pewien kontekst społecznej interakcji (spotkania). Teoria strukturacji Giddensa (2003), jako jedno z ujęć ukazujących makrostrukturalne ograniczenia działań człowieka i społeczeństw, stała się w geografii społeczno-ekonomicznej m.in. inspiracją zmieniającą geograficzny funkcjonalizm. Prace w tym zakresie, na gruncie polskiej geografii prowadzone były przez Maika (m.in. 1988), który wprowadził pojęcie dualizmu zjawisk osadniczych. Dualizm osadnictwa polega na rozróżnieniu poziomym zjawisk ponadjednostkowych i jednostkowych. W płaszczyźnie jednostkowej przyjmuje się interpretację społeczną, której celem jest poznanie motywów ludzkiego działania w miejscu. W perspektywie ponadjednostkowej strukturalizacji poddaje się globalne rezultaty tych działań w ramach określonego systemu osadniczego. Pogłębioną refleksję o miejscu spełniającym określone funkcje zaprezentował Suliborski (2001). Funkcja miejsca, według tego autora, rozumiana jest jako jego społeczna rola polegająca na zaspokojeniu części indywidualnych i społecznych potrzeb. Zwrócenie uwagi na społeczne znaczenie miejsca kładzie nacisk na społeczno-kulturową treść przestrzeni, w której funkcjonuje człowiek.

Zainteresowanie geografii człowieka problematyką społeczną doprowadziło do wyodrębnienia się geografii społecznej (Panelli 2009). Dyskusja nad podstawami teoretyczno-metodologicznymi geografii społecznej przetoczyła się w światowej literaturze na przełomie lat 70. i 80. XX w. Miała ona przynajmniej dwa ważne konteksty. Pierwszy dotyczył krytyki wzorca naturalistycznego w geografii człowieka, drugi przemian społecznych, zwłaszcza w kontekście ich odniesienia do poczucia niesprawiedliwości w podziale dóbr, dostępu do pozycji elitarnych, władzy itp. (nurty marksistowskie). Środowiskiem, w którym dokonywała się intelektualna przemiana wzorca badawczego, a jednocześnie przedmiotem badań były miasta. Pracą, która wywołała wówczas ogromną dyskusję, nie tylko w wśród geografów człowieka, była książka Harveya (1973) na temat różnicowań przestrzennych interpretowanych w kategoriach niesprawiedliwości społecznej i sposobów, które mogłyby prowadzić do zasadniczej przebudowy systemu gospodarki

kapitalistycznej (np. Harvey 1973, 1989). Określenie „społeczna” geografia miasta mówi o pewnej perspektywie widzenia problemów badawczych z punktu widzenia ludzkich potrzeb, celów działań i wartości (por. Knox, Pinch 2010). Istotne jest w tym przypadku zwrócenie uwagi na działanie społeczne, specyficzne grupowe aktywności, które w rezultacie mają dokonać zmiany struktury, w tym również struktury przestrzennej. Społeczeństwo jest postrzegane jako kreator, zbiorowy czynnik oddziaływania na różne instytucje decyzyjne względem miejsc w przestrzeni zurbanizowanej. Geografia człowieka zyskała w ten sposób nowe narzędzia do identyfikacji procesów przestrzennych, które są uruchamiane i kierowane przez zbiorowego bohatera – społeczności, ruchy masowe, organizacje i instytucje. W praktyce badawczej podjęto zatem badania nad miejscami jako przestrzeniami reprezentującymi treść lub kontekst społecznej przemiany.

Duży wpływ na rozwój współczesnej przestrzennie zorientowanej teorii społecznej miał Lefebvre (1974). Jego przemyślenia dotyczące sposobów wytwarzania przestrzeni wpłynęły na rozwój geograficznych koncepcji przestrzeni społecznej, zwłaszcza w okresie rozwoju nowych technologii i globalnego kapitalizmu (Harvey 1989). Współczesny dyskurs naukowy w tym zakresie związany jest z kalifornijską szkołą urbanizmu społecznego (Soja 1996). Jej najważniejszym osiągnięciem jest wielowątkowa dyskusja nad rolą przestrzeni we współczesnych przemianach społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Wprowadzając pojęcie trialektyki, Soja (1996) dokonał konceptualizacji przestrzeni zarówno w kategoriach obiektywnych, jak i subiektywnych. W złożonym wywodzie, odwołującym się w dużej mierze do tez stawianych przez Lefebvre’a, wprowadza model, który nazywa trialektyką przestrzenności. Stanowi on podstawę rozważań o naturze przestrzeni i miejsca z punktu widzenia współczesnej dyskusji obracającej się wokół kondycji ludzkiego istnienia, na którą składają się konteksty – historyczny, przestrzenny oraz społeczny. Kluczowe znaczenie dla przełamania opozycji pierwszej i drugiej przestrzeni (obiektywna–subiektywna) ma relacyjna koncepcja środowiska życia. Odnosi się ona do pojęcia codzienności jako podstawy różnych praktyk indywidualnego życia, w tym stanów mentalnych, wyobrażeń jako formy przestrzennych reprezentacji (Wójcik 2020).

Ostatnie dziesięciolecie przyniosły nowe, relacyjne interpretacje miejsca (Massey 2005), co jest przede wszystkim związane z rozwojem Internetu. Przestrzeń wirtualna (cyberprzestrzeń) określana jest czwartym wymiarem środowiska życia człowieka (Retkiewicz 2013). Konsekwencją wchodzenia człowieka w relację z nową rzeczywistością jest wytwarzanie cybermiejsc (Retkiewicz 2013) lub, jak chcą inni, miejsc cyfrowych (Zook, Graham 2007, Rzeszewski 2015). Miejsce cyfrowe definiowane jest jako „rozszerzenie codziennych zachowań przestrzennych – doświadczenie przestrzenności modyfikowane cielesną ludzką percepcją, relatywne, niestałe i konstytuowane przez interakcje między praktyką, konceptualizacją i reprezentacją” (Rzeszewski 2015, s. 124, za: Cohen 2007). W początkowej fazie rozwoju Internetu podkreślano przede wszystkim substytutywny charakter cybermiejsc względem istniejącej już infrastruktury fizycznej (Batty 1997). Retkiewicz (2013, s. 83), opierając się głównie na pracach z przełomu XX i XXI w., wskazywał, że cybermiejsca mają dwoistą naturę. Dane zapisane na

nośnikach informacji mają swoją konkretną lokalizację w przestrzeni fizycznej (cyber-geomiejsce). Z drugiej strony są one częścią niezależnego systemu konceptualnej cyberprzestrzeni (cyber-infomiejsce). W odróżnieniu od przestrzeni realnej miejsca w cyberprzestrzeni są już na początku predefiniowane, czyli w momencie wytwarzania mają identyfikowalny charakter (Retkiewicz 2013, s. 2013). Cyberprzestrzeń jest nieciągła i mamy do czynienia ze swoistym jej rozczepieniem na miejsca o różnym charakterze, skali oddziaływania i trwania. Janc (2017, s. 20–21), powołując się m.in. na pracę Zooka (2006), wskazuje na różnice pomiędzy geografią Internetu a „tradycyjną” geografiami. Zdaniem badaczy Internetu w rzeczywistości realnej geografowie skupiają się na powtarzalnych związkach pomiędzy przyrodą a społeczeństwem jako źródłem zróżnicowanych doświadczeń człowieka. W geografii Internetu istotna jest natomiast złożoność interakcji pomiędzy technologiami cyfrowymi i ich wykorzystaniem przez człowieka.

Rozwój technologii cyfrowych, funkcjonalności serwisów, aplikacji, a przede wszystkim wzrost znaczenia w życiu ludzi urządzeń mobilnych oraz możliwości, które niosą ze sobą, sprawia, że rzeczywistość wirtualna stała się niejako „przyklejona” do człowieka. Wielowymiarowość relacji pomiędzy użytkownikami Internetu a cyfrowymi miejscami jest wpisana w funkcjonowanie cyberprzestrzeni. Mobilność i związane z nią interakcje pomiędzy światem realnym i wirtualnym są wyzwaniem badawczym, zwłaszcza w kontekście płynności i efemeryczności cybermiejsc.

Podsumowanie i wnioski

Kwestia miejsca jest jednym z kluczowych podejść do przedmiotu badań w geografii człowieka (por. Agnew, Duncan 2016). Współczesne modele geograficzne badania miejsc mają przynajmniej dwie główne odmiany (ujęcia). Pierwszy, tradycyjny, związany przede wszystkim z geografiami człowieka wywodząca się z tradycji nauki chorologicznej i regionalnej, odnosi się do wyjaśniania porządków przestrzennych w kontekście globalnym. Badania geograficzne koncentrują się tutaj na zróżnicowaniu kontynentów pod względem kulturowo-cywilizacyjnym, politycznym i społecznym. Kwestia znaczenia miejsca wpisuje się w dyskusję nad opisaniem i wyjaśnieniem specyfiki krajobrazu (regionu, miasta, obszaru społecznego) w odniesieniu do najważniejszych czynników (dominant) rozwojowych, zarówno przyrodniczych, jak i społeczno-ekonomicznych, kulturowych i politycznych (por. de Blij 2009). Wzorzec chorologiczny jest także podstawą w edukacji geograficznej w zakresie przedstawiania kulturowego zróżnicowania świata (np. Rubenstein 2018). Reprezentuje on klasyczny porządek prezentacji zjawisk w geografii, tj. „od ogółu do szczegółu”, od opisu prawidłowości przestrzennych do ukazania przypadku reprezentującego pewien typ zjawisk (miejsca). Drugi model badań miejsc związany jest przede wszystkim z zainteresowaniem geografów człowieka współczesnymi ujęciami teoretyczno-metodologicznymi nauk humanistycznych. Badacze reprezentujący ten kierunek studiów podkreślają, że koncepcja miejsca wynika z zainteresowania geografii teorią rozwoju społecznego, struktur

społeczno-przestrzennych, podmiotów kulturowego podejścia do przestrzeni (por. Kotus i in. 2018). Jak twierdzą Agnew i Duncan (2015), ujęcie to koncentruje się na geograficznym miejscu (forma, podłoże, ziemia) w odniesieniu do procesów społecznych, w tym uwzględnienia funkcji czasu (historia). Specyfika badawcza polega na łączeniu geograficznych, socjologicznych i kulturowych „wyobrażeń” przestrzeni. Wyobrażenie geograficzne jest konkretne (przestrzeń fizyczna) i polega na określaniu charakteru miejsc (krajobraz) oraz ich klasyfikacji i powiązań między nimi. Wyobrażenie socjologiczne dąży do wyjaśnienia ludzkich działań w kategoriach procesów społecznych w obrębie form krajobrazowych. Kultura natomiast stanowi specyficzny filtr postrzegania i tworzenia wyobrażenia miejsc. Wiele współczesnych koncepcji miejsca ma charakter eklektyczny zarówno pod względem treści, jak i użytych narzędzi. Pewne wzorce badań miejsc można określić dzisiaj już nie tylko jako interdyscyplinarne, ale cechuje je podejście transdyscyplinarne (np. Brickel, Datta 2001). Próba określenia ich przynależności do przedmiotu zainteresowania danej nauki jest możliwa jedynie na drodze przyporządkowania instytucjonalnego (Lisowski 2011).

Zainteresowanie koncepcją miejsca w geografii człowieka oraz w innych, pokrewnych, dyscyplinach społecznych i humanistycznych sprawia, że mamy do czynienia z bardzo dużym zróżnicowaniem pomysłów i metod badań. W pracach autorów, którzy próbują uporządkować współczesne podstawy teoretyczne i metodologiczne, możemy znaleźć dwa podejścia do problemu miejsca. W pierwszym kluczową rolę odgrywa paradoks globalizacji i relacja pomiędzy procesami o charakterze powszechnym i lokalnym oraz fizyczna forma miejsc (krajobrazowa) – ich wytwarzanie i zmiana (Hoelscher 2016). W drugim ujęciu dominuje koncepcja transdyscyplinarna, a samo miejsce interpretowane jest w odniesieniu do metafory asamblażu – jednej formy (konstrukcji), ale złożonej z jakościowo różnych elementów (kombinacja) tworzących nieredukowalną rzeczywistość, w której przeplatają się sfery naturalne (podłoże), społeczne (relacje społeczne) i kulturowe (znaczenia) (Cresswell 2016). Jest to współcześnie o tyle istotne, że pojawienie się nowych kategorii miejsc związanych z funkcjonowaniem przestrzeni wirtualnej tworzy nowe interpretacje środowiska życia ludzi i staje się wyzwaniem nie tylko koncepcyjno-metodologicznym, ale również pod względem pozyskiwania i przetwarzania danych (Rzeszewski 2015, Janc 2017, Rzeszewski, Leighton 2020).

Pluralizm metodologiczny, który niegdyś postrzegano jako pozytywny czynnik rozwoju geografii (por. np. Maik 2005, s. 15), przybiera obecnie kształt eklektyzmu i postmodernistycznej dekonstrukcji pola przedmiotowego. O ile w latach 90. XX w. oraz na przełomie wieków napięcia i konflikty na tle wprowadzania nowych ujęć metodologicznych w geografii człowieka charakteryzowały się ożywioną, choć niełatwą dyskusją (por. Maik i in. 2005, 2006 – część „Dyskusja”), to współcześnie znamieny jest jej zanik i utrzymywanie wcześniej przyjętych wzorców badawczych. Stanowisko separatyzmu podmiotowego, które niegdyś traktowano raczej w kategoriach teoretycznych i nie poświęcano mu wiele miejsca w opisie podstaw teoretyczno-metodologicznych dyscypliny (por. Chojnicki 1984), wymaga obecnie dużo większej uwagi. Lisowski (2016, s. 64),

podsumowując współczesne dylematy geografii człowieka związane z jej specyfiką przedmiotową, wyraził pogląd, że „problem geografii łączy się w dużej mierze nie tylko z niejasno określonym przedmiotem badań, ale również z niemożnością rozwiązania jednej z zasadniczych kwestii filozoficzno-metodologicznych – relacji pomiędzy uniwersalizmem a różnorodnością. Pluralizm bez uniwersalizmu, staje się indywidualizmem, a w społecznym kontekście anarchizmem, dlatego największym wyzwaniem współczesnym pozostaje ciągle zachowanie równowagi między ekspansją różnorodności, a elementami uniwersalizmu w geografii społeczno-ekonomicznej”.

Współczesna indywidualizacja aktywności naukowej, której miarą jest efekt „punktowy”, przenosi ocenę działalności badacza z płaszczyzny przedmiotowej na podmiotową. Ocena badań i ich wkładu do (pre)teorii geografii człowieka coraz częściej pozbawiona jest dyskusji o treściach merytorycznych. Opracowanie i wprowadzanie do obiegu naukowego nowych koncepcji miejsca, tj. tych importowanych bezpośrednio z innych nauk społecznych, prowadzi do chaosu i nieporozumień w zakresie stosowanych pojęć. W naszym przekonaniu warunkiem zachowania uniwersalizmu geografii człowieka w badaniach nad miejscem jest:

- osadzenie badań w tradycji rozwoju dyscypliny geografii człowieka oraz kluczowych dla niej pojęć (krajobraz, środowisko, przestrzeń, region) – **pamięć i tożsamość**;
- wielowymiarowość i wielokontekstowość kwestii badawczych – **całość (ujęta przestrzennie)**;
- koncentracja na podmiocie badań i jego relacji z otoczeniem – **antropocentryzm**;
- umiejscowienie problemu badawczego w określonym kontekście teoretyczno-metodologicznym – **naukowa świadomość**.

Literatura

- Agnew J.A., Duncan J.S. (red.) 2015. The power of place. Bringing together geographical and sociological imaginations. Routledge.
- Agnew J.A., Duncan J.S. 2016. Human Geography. Wiley-Blackwell, Malden.
- Babicz J. (red.) 1965. Tendencje integracyjne i dezintegracyjne w geografii XIX i XX w. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, 3.
- Batty M. 1997. Virtual geography. Futures. 29(4-5): 337-352.
- Berezowski S. 1980. Metody badań w geografii ekonomicznej. WSiP, Warszawa.
- Braudel F. 1971. Historia i trwanie. Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa.
- Braudel F., Coarelli F., Aymard M. 1982. Morze Śródziemne. Region i jego dzieje. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk.
- Brickel K., Datta A. 2001. Translocal geography. Spaces, places, connections. Routledge, London, New York.
- Buttimer A. 1990. Charyzmat i kontekst: wyzwanie “La géographie humaine”. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, 4: 11-28 (tłumaczenie z jęz. ang. I. Sagan, Buttimer A. 1978. Charism and Context: The Challenge of: “La géographie humaine”. [W:] D. Ley, M. Samuels (red.), Humanistic Geography. Maaroufa Press, Chicago, s. 58-76.
- Buttimer A. 1993. Geography and the human spirit. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Castells M. 1982. Kwestia miejska. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Chojnicki Z. 1984. Dylematy metodologiczne geografii. Przegląd Geograficzny, 3-4: 3-18.

- Chojnicki Z. 2001. Dualizm metodologiczny w geografii społeczno-ekonomicznej. [W:] H. Rogacki (red.), *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 17–25.
- Chorley R., Hagget P. 1967. *Models in geography*. Methuen.
- Claval P. 1984. France. [W:] R. Johnston, J.P. Claval (red.), *Geography since the second world war. An international survey*. Routledge, Totowa, s. 15–41.
- Cloke P., Philo Ch., Sandler D. 1991. *Approaching human geography. An introduction to contemporary theoretical debates*. Paul Chapman Publishing, London.
- Cohen J.E. 2007. Cyberspace as/and Space. *Columbia Law Review*, 107(1): 210–256.
- Cosgrove D. 1984. *Social formation and symbolic landscape*. The University of Wisconsin Press, Madison.
- Cosgrove D., Jackson P. 1987. New directions in cultural geography. *Area*, 19/2: 95–101.
- Cresswell T. 2013. *Geographic thought. A critical introduction*. Wiley–Blackwell.
- Cresswell T. 2016. Place. Part I. [W:] J.A. Agnew, J.S. Duncan (red.), *Human Geography*. Wiley–Blackwell, Malden, s. 235–244.
- de Blij H. 2009. *The power of place*. Oxford University Press.
- Domański R. 1993. *Gospodarka przestrzenna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Giddens A. 2003. *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*. Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Harvey D. 1973. *Social Justice and the City*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Harvey D. 1989. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell, Oxford.
- Hoelscher S. 2016. Place. Part II. [W:] J.A. Agnew, J.S. Duncan (red.), *Human Geography*. Wiley–Blackwell, Malden, s. 245–259.
- Jackson P. 1989. *Maps of meaning. An introduction to cultural geography*. Routledge, London.
- Janc K. 2017. *Geografia Internetu. Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 41.
- Jędrzejczyk D. 1997. *Antropogeografia polska XIX i XX w.* Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Jędrzejczyk D. 2001. *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Jędrzejczyk D. 2011. Od scjentyzmu do humanizmu. *Geografia w poszukiwaniu nowego paradygmatu*. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 5: 13–22.
- Jędrzejczyk D. 2014. *Geografia humanistyczna miasta*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Jędrzejczyk D. 2014. *Tradycja i nowatorstwo. Od Osiecznej do Rydzyny*. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Dorobek polskiej geografii po konferencji w Rydzynie. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*. T. 8. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 67–76.
- Kaczmarek J. 2005. *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej. Zarys i podstawy metodyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Karolak C., Kunicki W., Orłowski H. 2007. *Dzieje kultury niemieckiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Knox P., Pinch S. 2010. *Urban Social Geography*. Pearson, London.
- Kotus J., Rzeszewski M., Ewertowski W., Sowada T., Piekarska J. 2018. *Komunikacyjna koncepcja miejsca: propozycja podejścia*. *Biuletyn KPZK PAN*, 271: 28–41.
- Kuciński K. 2002. *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
- Lefebvre H. 1974. *La production de l'espace*. Anthropos, Paris.
- Leszczycki S. 1938. *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*. *Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 20.
- Leszczycki S. 1975. *Geografia jako nauka i wiedza stosowana*. PWN, Warszawa.
- Lewicka M. 2012. *Psychologia miejsca*. Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Ley D., Samuels M. (red.), 1978. *Humanistic geography. Problem and prospects*. Maaroufa Press, Chicago.
- Lisocka-Jaegermann B. 2011. *Kultura w rozwoju lokalnym*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

- Lisowski A. 2005. Geografia jako nauka chorologiczna. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 1: 25–49.
- Lisowski A. 2011. Geografia i nauki społeczne w nauce transdyscyplinarnej. [W:] K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokołowski (red.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii*. Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 69–90.
- Lisowski A. 2014. Typy przestrzeni a geografia. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 24: 7–18.
- Madurowicz M. 2002. Sfera sacrum w przestrzeni miejskiej Warszawy. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Maik W. 1988. Rozwój teorii regionalnych i krajowych układów osadniczych. Uniwersytet Adama Mickiewicza. Seria Geografia, 37. Poznań.
- Maik W. 2005. Wprowadzenie. [W:] S. Liszewski, W. Maik (red.), *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*. Studia i Materiały IGIGP WSG w Bydgoszczy, s. 9–17.
- Maik W. 2016. Geografia człowieka – tożsamość dyscypliny oraz jej stan i perspektywy rozwojowe w Polsce. [W:] A. Suliborski (red.), *Stan, perspektywy i strategia rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej w najbliższych latach (do 2030 r.)*. Dyskusja międzypokoleniowa. Wyd. UŁ, Łódź, s. 27–38.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.) 2005. *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 1.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.) 2006. *Człowiek w badaniach geograficznych. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 2.
- Massey D. 2005. *For Space*. Sage, London.
- Mrugalski M. 2010. Romantyzm. Najnowszy antyk. Greckie źródło niemieckiego i polskiego romantyzmu. *Prace Filologiczne. Seria Literaturoznawcza*, 59: 55–78.
- Orłowska E. (red.) 2002. *Kultura jako przedmiot badań geograficznych*. Oddział Wrocławski PTG, Wrocław.
- Panelli R. 2009. Social geography. [W:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, s. 185–194.
- Pawłowski R. 1918. Antropogeografia. *Przegląd Geograficzny*, 1: 121–128.
- Pred A. 1983. Structuration and place: on the becoming of sense of place and structure of feeling. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 13/1: 45–68.
- Ratzel F. 1891. Biogeografia „mechaniczna” i „stacyjna”. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1965/3: 91–94.
- Ratzel F. 1899. Antropogeografia. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1965/3: 94–103.
- Rembowska K. 2002. *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K. 2005. Środowisko człowieka – nowe perspektywy badawcze. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 1: 103–115.
- Rembowska K. 2006. Człowiek w geograficznych obrazach świata. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Człowiek w badaniach geograficznych. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 2: 27–46.
- Rembowska K. 2011. Geografia regionalna jako opowieść. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 6: 73–80.
- Retkiewicz W. 2013. *Cyberprzestrzeń w geograficznych badaniach środowiska człowieka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rewers E. 2005. *Post-Polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Universitas, Kraków.
- Ritter K. 1862. Krytyka geografii kompedialnej. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1965/3: 18–21.
- Rubenstein J.M. 2018. *The cultural landscape. An introduction to human geography*. Pearson, Harlow.
- Rybicka E. 2014. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Universitas, Kraków.
- Rykiel Z. 2014. Społeczno-polityczne uwarunkowania konferencji w Rydzynie. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Dorobek polskiej geografii po konferencji w Rydzynie. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 8: 11–22.

- Rzeszewski M. 2015. Cyberpejzaż miasta w trakcie megawydarzenia: Poznań, Euro 2012 i Twitter. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(59): 123–137.
- Rzeszewski M., Leighton E. 2020. Virtual place during quarantine – a curious case of VRChat. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 51: 57–75.
- Soja E. 1996. *Thirdspace*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton.
- Suliborski A. (red.) 2016. Stan, perspektywy i strategia rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej w najbliższych latach (do 2030 r.). *Dyskusja międzypokoleniowa*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Suliborski A. 2001. Funkcje i struktura funkcjonalna miast. *Studia empiryczno-teoretyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A. 2006. Geografia regionalna i jej znaczenie dla istoty geografii. [W:] A. Kostrzewski (red.), *Geografia regionalna jako przedmiot badań i nauczania*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 15–27.
- Suliborski A. 2008. O znaczeniu syntezy naukowej w geografii. [W:] S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce*. Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 79–90.
- Suliborski A. 2010. Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. *Studia nad genezą i pojęciem funkcji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A. 2018. Geografia versus gospodarka przestrzenna. *Studia KPZK*, 183: 17–26.
- Sztandar-Sztanderska K. 2010. Teoria praktyki i praktyka teorii. Wstęp do socjologii Pierre’a Bourdieu. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Tatham G. 1959. Geografia do końca XIX w. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 4: 3–79.
- Thrift N. 1977. Time and theory in geography. *Progress in Human Geography*, 1/1: 65–101.
- Thrift N. 1983. Wstęp do geografii czasu. [W:] G. Węclawowicz (red.), *Geografia czasu. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1.
- Tuan Y.F. 1987. *Przestrzeń i miejsce*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Vidal de la Blache P. 1922. *Principes de géographie humaine*. Armand Colin, Paris.
- Wilczyński W. 2003. *Autonomia i jedność geografii. Studium metodologiczne*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Wilczyński W. 2011. *Ideowe źródła i tożsamość geografii*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Wójcik M. 2016. O przyszłości, współczesnym stanie i wyzwaniach geografii człowieka. [W:] A. Suliborski (red.), *Stan, perspektywy i strategia rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej w najbliższych latach (do 2030 r.)*. *Dyskusja międzypokoleniowa*. Wyd. UŁ, Łódź, s. 157–166.
- Wójcik M. (red.) 2020. *Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zaborski B., Wrzosek A. 1937–1939. *Antropogeografia*. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.
- Zook M.A. 2006. The geographies of the Internet. *Annual Review of Information Science and Technology*, 40(1): 53–78.
- Zook M.A., Graham M. 2007. The creative reconstruction of the Internet: Google and the privatization of cyberspace and DigiPlace. *Geoforum*, 38(6): 1322–1343.

Human geography. In search of the concept of „place”

Abstract: The content of the work includes an in-depth reflection on the subject scope of human geography. The most important goal is to analyze the changes in understanding the content scope of one of the basic theoretical categories in human geography, which is the concept of place. The article develops a thesis on the historical development of the concept of a place. At different times of the discipline’s transformation and within the framework of different approaches to its subject of interest, there was a specific concept of place. The contemporary differentiation of the concept of place in human geography results from the evolution of classical approaches, and often earlier ones, and those stimulated by new theoretical and methodological patterns in social sciences. The question of place is one of the key approaches to the subject of research in human geography. Contemporary geographic models of the study of places have at least two main varieties. The first, traditional one, related primarily to human geography derived from the tradition of chorological and regional science,

refers to explaining spatial orders in a global context. The second model of researching places is primarily related to the interest of human geographers in contemporary methodological approaches to social sciences and humanities. Researchers representing this field of study emphasize that the concept of place results from geography's interest in the theory of social development and a cultural approach to space.

Key words: human geography, theory and methodology, space, place